

УДК 347.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.03.1.40>

ПРОБЛЕМИ ДОВЕДЕННЯ ФОРС-МАЖОРНИХ ОБСТАВИН У ДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАННЯХ ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Маріц Д.О.,

доктор юридичних наук, доцент,
завідувачка кафедри інтелектуальної власності та приватного права
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
ORCID: 0000-0003-3344-6650

Пазюк М.В.,

студент 2 курсу факультету соціології і права,
освітньо-професійної програми першого рівня вищої освіти «Право»
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
ORCID: 0009-0003-3522-4899

Уваров І.А.,

студент 2 курсу факультету соціології і права,
освітньо-професійної програми першого рівня вищої освіти «Право»
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
ORCID: 0009-0004-8226-345X

Маріц Д.О., Пазюк М.В., Уваров І.А. Проблеми доведення форс-мажорних обставин у договірних зобов'язаннях під час дії воєнного стану в Україні.

З початком повномасштабного вторгнення в Україну, чимало контрагентів у договірних зобов'язаннях зіштовхнулися з проблемою неможливості виконання частини взятих на себе зобов'язань за договором. Зважаючи на масштабність сфер підприємницької діяльності, кількість учасників договірних відносин, обставин, що унеможливили виконання договорів у визначені строки, тощо, Торгово-промисловою палатою 28.02.2022 року було оприлюднено загальний офіційний лист щодо засвідчення форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили) у період дії введення воєнного стану в Україні. Так, підставою для засвідчення форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили) є наявність однієї або більше обставин, зазначених у п. 2 ст. 14-1 Закону України «Про торгово-промислові палати в Україні».

У статті проаналізовано судову практику, висвітлено проблеми визнання національними судами форс-мажорних обставин, незважаючи на наявність сертифікату виданого Торгово-промисловою палатою. Проведено співвідношення таких понять як «істотна зміна обставин договору» та «форс-мажорні обставини». Зроблено висновок, про тотожність понять як «непереборна сила» та «форс-мажорні обставини», з огляду на національні нормативно-правові акти, а також Принципи міжнародних комерційних договорів УНІДРУА. Відзначено, що не всі нормативно-правові акти оперують терміном «форс-мажор», зокрема, ст. 79 Конвенції ООН «Про договори міжнародної купівлі-продажу товарів» містить «перешкода поза контролем», що за своїм змістом та характером і є форс-мажорною обставиною.

Проаналізовано законодавство різних європейських країн, у контексті підходів до визначення та розуміння форс-мажорних обставин. Зокрема, Цивільний кодекс Румунії, Цивільний кодекс Іспанії, законодавство Хорватії.

Зроблено висновок про те, що засвідчення форс-мажорної обставини Торгово-промисловою палатою та отримання заінтересованою особою сертифікату не є презумпцією, що у будь-якому випадку є підставою звільнення від цивільно-правової відповідальності. Встановлено, що форс-мажорні обставини не мають преюдиційного (заздалегідь встановленого) характеру.

Ключові слова: форс-мажор, договір, зобов'язання, воєнний стан, правовідносини, цивільно-правова відповідальність.

Marits D.O., Pazyuk M.V., Uvarov I.A. Problems of proving force majeure circumstances in contractual obligations during martial law in Ukraine.

With the beginning of the full-scale invasion of Ukraine, many counterparties in contractual obligations faced the problem of not being able to fulfill part of their contractual obligations. Given the scale of business activities, the number of participants in contractual relations, circumstances that made it impossible to fulfill contracts within the specified time limits, etc., on February 28, 2022, the Chamber of Commerce and Industry published a general official letter on certifying force majeure circumstances (force majeure circumstances) during the period of martial law in Ukraine. Thus, the basis for certifying force majeure circumstances (force majeure circumstances) is the presence of one or more circumstances specified in clause 2 of Article 14-1 of the Law of Ukraine "On Chambers of Commerce and Industry in Ukraine".

The article analyzes judicial practice and highlights the problems of recognition of force majeure circumstances by national courts, despite the presence of a certificate issued by the Chamber of Commerce and Industry. A correlation has been made between such concepts as «material change in the circumstances of the contract» and «force majeure». A conclusion was drawn about the identity of the concepts of «force majeure» and «force majeure circumstances», taking into account national regulatory legal acts, as well as the UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts. It is noted that not all regulatory legal acts use the term «force majeure», in particular, Article 79 of the UN Convention «On Contracts for the International Sale of Goods» contains «obstacle beyond control», which by its content and nature is a force majeure circumstance.

The legislation of various European countries is analyzed in the context of approaches to defining and understanding force majeure. In particular, the Civil Code of Romania, the Civil Code of Spain, and the legislation of Croatia. It was concluded that the certification of force majeure by the Chamber of Commerce and Industry and the receipt of a certificate by the interested party are not a presumption that in any case is the basis for exemption from civil liability. It was established that force majeure circumstances are not of a prejudicial (pre-established) nature.

Key words: force majeure, contract, obligation, martial law, legal relations, civil liability.

Постановка проблеми. В останні роки ведення бізнесу в Україні супроводжується екстремальними обставинами, які викликані пандемією COVID-19 і повномасштабним вторгненням у 2022 році. Такі чинники ускладнюють належне виконання сторонами своїх договірних зобов'язань, адже, як відомо, «*Pacta sunt servanda*». Застосування цього принципу закріплено на рівні Віденської конвенції «Про право міжнародних договорів» 1969 р., Законом України «Про міжнародні договори України», а також Цивільним кодексом України (далі – ЦК України). Варто відзначити, що у ст. 27 Віденської конвенції «Про право міжнародних договорів» передбачено: «...що учасник не може посилається на положення свого внутрішнього права як виправдання для невиконання ним договору». Відтак, постає питання співвідношення принципу *pacta sunt servanda* та можливості звільнення від відповідальності за договором при доведенні форс-мажорних обставин. Неоднозначною з цього приводу склалась судова практика в Україні, зокрема як приклад, можна навести справу № 910-14259-17, яка була розглянута Верховним Судом про обов'язок внесення орендних платежів орендарем. Суть справи полягає у тому, орендодавець виходив з презумпції того, що орендар розуміє весь спектр ризиків, що несе у собі оренда приміщення на території м. Донецьк, що вже тривалий час непідконтрольна державним органам України, а відповідач, за рішенням суду, в силу принципу *pacta sunt servanda* зобов'язаний оплатити оренду приміщення у повному обсязі.

Практики А. Ілюк та О. Банніков, своєю чергою зазначають, що «...обов'язковими умовами звільнення від виконання зобов'язань через форс-мажор, по-перше, є те, що обставини, які склалися, мають бути поза контролем сторони зобов'язання, а по-друге, сторона не мала можливості передбачити виникнення таких обставин під час укладення договору» [1]. Таким чином, розуміння форс-мажорних обставин у договорі, вже виходить за рамки його традиційного уявлення, як формальних умов, що містить майже кожен підприємницький договір, а навпаки потребує деталізації та чіткого формулювання на етапі укладання договору, адже з повномасштабним вторгненням, для українських підприємців та їх міжнародних контрагентів, набуває критичного значення перелік обставин, які можуть звільняти від відповідальності за договором.

Мета статті: проаналізувати судову практику щодо встановлення форс-мажорних обставин у договірних зобов'язаннях в умовах воєнного стану, а також проблеми їх доведення.

Виклад основного матеріалу. Так, Б. Карнаух зазначає, що «...римські юристи розрізняли випадок простий (*casus*) і кваліфікований – *vis major*, тобто непереборну силу, як випадок нездоланний, якому неможливо протистояти – *casus cui resisti non potest*. Під непереборною силою розуміли: нездоланні прояви стихійних сил природи: пожежа (коли сталася без будь-чєї вини),

повінь, буря, землетрус, корабельна катастрофа тощо; тлінність і смертність усього матеріального, зокрема хвороба й смерть рабів і тварин; насильницькі дії людини, якщо вони нездоланні, приміром, напад розбійників, піратів, навала ворога». Однак, римське право передбачало відповідальність при наявності вини, навіть за умови непереборної сили. Це положення знайшло своє відображення у формулюванні Сервія: «...але й за непереборну силу боржник має відповідати, якщо до справи домішується його вина [2]. Звичайно, зі впливом часу сучасні підходи до розуміння підстав звільнення від відповідальності зазнали змін, однак і до тепер чинне законодавство оперує різними термінами, які позначають за змістом два схожих поняття: «форс-мажор» та «непереборна сила».

У ст. 617 ЦК України, обставину випадку або непереборної сили визначено як підставу для звільнення від відповідальності за порушення зобов'язання. Відтак у цивілістичній науці склався не однозначний підхід до розуміння таких понять як «випадок», «непереборна сила», «форс-мажор». Деякі науковці ототожнюють поняття «випадок» та «непереборна сила», деякі, визначають їх принципову різницю, а форс-мажор взагалі відносять до спеціальних підстав, яка звільняє від цивільно-правової відповідальності. Так, А. Тур пропонує класифікувати форс-мажорні обставини на короткострокові (стихійні лиха) та тривалі (війна, валютні обмеження, заборона на експорт певної продукції), на її думку, тимчасовий характер форс-мажору є умовою для відстрочки виконання зобов'язання [3, с. 364]. З наведеного твердження слідує висновок, що короткостроковий характер форс-мажору не є підставою звільнення від відповідальності, а є умовою відстрочки від виконання зобов'язання, що на наш погляд, викликає заперечення. Адже, форс-мажорна обставина не залежно від строку її існування є підставою звільнення від відповідальності, а не від виконання зобов'язання, що є різними за значенням юридичними наслідками, не взаємозамінючими та не взаємовиключаючими.

Потребує аналізу також співвідношення форс-мажору (обставин непереборної сили) з істотною зміною обставин у контексті ст. 652 ЦК України. З цього питання наводимо висновок, який сформульовано у постановках Верховного Суду у справах № 910/15484/17, № 912/3323/20, № 910/17639/21. Так, на відміну від форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили), які роблять неможливим виконання зобов'язання в принципі, істотна зміна обставин є оціночною категорією, яка полягає у розвитку договірних зобов'язань таким чином, що виконання зобов'язання для однієї зі сторін договору стає більш обтяженим, ускладненим, наприклад, у силу збільшення для сторони вартості виконуваного або зменшення цінності отриманого стороною виконання, чим суттєво змінюється рівновага договірних стосунків, призводячи до неможливості виконання зобов'язання. На відміну від форс-мажору істотна зміна обставин не впливає на строк виконання зобов'язань (не змінює його) і не звільняє сторону від відповідальності за невиконання, а дозволяє припинити таке виконання (розірвання договору) чи змінити умови такого виконання або умови договору в цілому (для досягнення балансу інтересів сторін, який був порушений через істотну зміну обставин).

Своєю чергою, у рекомендаціях Міжнародної ТПП щодо застосування форс-мажорних застережень та застережень про істотну зміну обставин (hardship) 2020 року (ICC Force Majeure and Hardship Clauses 2020), у яких враховано специфіку відносин у період пандемії, також звертається увага на різне визначення та різні правові наслідки форс-мажору та істотної зміни обставин. Розрізняються ці поняття і у Принципах УНІДРУА та Принципах Європейського договірних права. Відтак форс-мажор (ст. 617 ЦК) та істотна зміна обставин (ст. 652 ЦК України) є різними правовими ситуаціями, ст. 652 ЦК може бути застосована у випадку відсутності існування форс-мажору, але позивач має довести наявність всіх чотирьох умов, необхідних для внесення змін до договору за рішенням суду, чого скаргник не довів відповідно до висновків суду апеляційної інстанції.

Так, у п. 3.1.1 ч. 3 Регламенту засвідчення Торгово-промисловою палатою України та регіональними торгово-промисловими палатами форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили) (далі – Регламент) під «форс-мажорними обставинами» (обставини непереборної сили) (Force Majeure) визначено: «надзвичайні та невідворотні обставини, які об'єктивно впливають на виконання зобов'язань, передбачених умовами договору (контракту, угоди тощо), обов'язків за законодавчими і іншими нормативними актами, дію яких неможливо було передбачити та дія яких унеможлиблює їх виконання протягом певного періоду часу» [4]. У ч. 2 ст. 14-1 Закону України «Про торгово-промислові палати» під форс-мажорними обставинами (обставинами непереборної сили) законодавець визначає: «надзвичайні та невідворотні обставини, що об'єктивно унеможлиблюють виконання зобов'язань, передбачених умовами договору (контракту, угоди тощо), обов'язків згідно із законодавчими та іншими нормативними актами» [5]. Однак формулювання цього визначення у Законі розширено переліком обставин, які певним чином дублюють Регламент, але містить і інші, перелік яких є не вичерпним.

Підхід ототожнення понять «форс-мажор» та «обставин непереборної сили» спостерігається в Принципах міжнародних комерційних договорів УНІДРУА, Типовому форс-мажорному застереженні МТП, Стандартних зауваженнях про форс-мажор і ускладнення в ЗЕД-договорах на основі нового Типового контракту МТП міжнародної купівлі-продажу товарів. Варто зауважити, що ст. 79 Конвенції ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів не оперує поняттями «форс-мажор» або «непереборна сила», натомість містить термінологічно-нейтральне поняття «перешкода поза контролем». Також, якщо звернутися до принципів УНІДРУА, можемо спостерігати, що поняття «перешкода поза контролем» охоплює поняття «форс-мажор» та «непереборна сила» (останній термін прямо не зазначається в документі, але прямо впливає з його норм) [6].

Верховний Суд у постанові від 25.01.2022 № 904/3886/21 визначив основні елементи форс-мажорних обставин: 1) вони не залежать від волі сторін угоди; 2) мають надзвичайний характер; 3) є невідворотними; 4) перешкоджають виконанню зобов'язань у господарській діяльності [7]. Крім цього, з висновків, сформульованих Верховним Судом (Постановах від 16.07.2019 року у справі № 917/1053/18 та від 09.11.2021 року у справі № 913/20/21), стає очевидним, що форс-мажорні обставини не мають сили преюдиційного факту, а відтак, сторона, яка на них посилається, як на підставу неможливості виконання зобов'язання, повинна доводити, що форс-мажор мав місце саме у цьому випадку.

Цікавим є аналіз законодавства різних європейських країн, у контексті підходів до визначення та розуміння форс-мажорних обставин. Наприклад, Цивільний кодекс Румунії у ст. 1351 містить визначення форс-мажору як «зовнішньої, непередбачуваної, абсолютно нездоланної та неминучої події – «якщо інше не передбачено законом або сторони не домовилися про інше, відповідальність знімається, якщо збиток спричинено форс-мажором або випадковою подією» [8]. У подібному контексті, ст. 105 Цивільного кодексу Іспанії вказує, що, окрім обставин, прямо визначених законом, жодна сторона не несе відповідальності за події, які не могли бути передбачені або, якщо були передбачені, їх наслідки виявилися неминучими [9]. Законодавство Хорватії також має власний підхід: Закон «Про зобов'язання» у ст. 369 прямо зазначає, що якщо після укладення договору виникнуть надзвичайні обставини, які неможливо було передбачити під час його укладення і через які виконання зобов'язань однієї зі сторін стає надмірно обтяжливим або призводить до значних збитків, то така сторона має право вимагати змін у контракті або його розірвання [10]. Стаття 1218 Цивільного кодексу Франції встановлює, що форс-мажор у договірних відносинах виникає, коли подія, незалежна від боржника, не могла бути розумно передбачена на момент укладення договору, а наслідків якої не можна уникнути за допомогою належних заходів, що, у свою чергу, унеможливорює виконання договору та відповідних зобов'язань [11].

Специфічне правове регулювання встановлює Цивільний кодекс Іраку, який передбачає засоби правового захисту для подій, пов'язаних з форс-мажорними обставинами. Наприклад, стаття 168 Цивільного кодексу Іраку передбачає, що «якщо кредитор за контрактом не може конкретно виконати своє зобов'язання, він буде зобов'язаний сплатити збитки за невиконання свого зобов'язання, якщо тільки він не доведе, що неможливість виконання була викликана причиною, яка не залежить від нього...». Крім того, стаття 425 Цивільного кодексу Іраку передбачає, що «зобов'язання припиняється, якщо боржник встановив, що його виконання стало неможливим з причини, яка не залежить від нього». Тому необхідно ретельно зафіксувати всі обставини, що унеможливають виконання. Наприклад, це може включати записи про безуспішний пошук альтернативних джерел праці, товарів або матеріалів для виконання зобов'язань [12].

Повертаючись у національну площину, важливою є процедура підтвердження форс-мажорних обставин. В Україні порядок засвідчення форс-мажорних обставин регулюється Регламентом Торгово-промислової палати України та регіональних торгово-промислових палат. Цей процес чітко структурований і вимагає від заявника виконання певних умов та надання відповідних документів. Така процедура характеризується наступним алгоритмом: 1) наявність однієї або кількох подій, передбачених статтею 3.1 Регламенту, які мають непереборний вплив на виконання зобов'язання; 2) подання заяви зацікавленою особою. Заявник має чітко пояснити, чому саме ці обставини, на які він посилається, унеможливили виконання обов'язків, підкріпивши свої аргументи доказами.

Варто відзначити про різний строк розгляду заяви про встановлення форс-мажорної обставини у законодавстві, так відповідно до ч. 1 ст. 14-1 Закону України «Про торгово-промислові палати України» сертифікат про такі обставини видають протягом семи днів з дня звернення суб'єкта господарської діяльності за собівартістю, а відповідно до п. 6.7 Регламенту – розгляд заяви займає 10 робочих днів, але за бажанням заявника можливий терміновий розгляд – що має складати не більше половини загального строку розгляду. Для визнання обставин форс-мажорними вони повинні відповідати таким критеріям: надзвичайність – бути винятковими і перебувати поза контролем сторін; непередбачуваність – їх неможливо було передбачити на момент укладення договору

чи настання зобов'язання; невідворотність – подія чи її наслідки неминучі; причинно-наслідковий зв'язок – прямий вплив обставин на неможливість виконання конкретного зобов'язання. Тягар доказування лежить на заявникові, який має переконати ТПП у наявності всіх цих умов. Якщо форс-мажор підтверджений, ТПП видає сертифікат на офіційному бланку.

Водночас відсутність сертифікату про наявність форс-мажорної обставини, не позбавляє сторону доводити цей факт у суді. З цього приводу наведемо наступний приклад. Верховний Суд у справі (13.09.2023, № 910/7679/22) дійшов висновку, що «...сертифікат ТПП не є єдиним або обов'язковим доказом існування форс-мажорних обставин; наявність форс-мажорних обставин може доводитися й іншими доказами, якщо інше не передбачено законом або договором. Водночас Верховний Суд звертає увагу, що навіть за відсутності сертифіката ТПП, отриманого в передбаченому законом порядку, сторона не позбавлена можливості доводити наявність форс-мажорних обставин іншими доказами, якщо інше не встановлено законом чи договором». У цій же постанові суд звернув увагу на те, що доведення наявності непереборної сили покладається на особу, яка порушила зобов'язання. Контрагент (кредитор) не повинен доводити існування форс-мажору у іншій стороні, якщо вона на це не посилалася. Контрагент (кредитор) має доводити факт порушення самого договірної зобов'язання боржником, а не причин, внаслідок яких це відбулося (форс-мажорні обставини).

Своєю чергою, Київський апеляційний суд у своїй постанові від 09.01.2023 р., зазначає, що сертифікат торгово-промислової палати, який підтверджує наявність форс-мажорних обставин, не може вважатися беззаперечним доказом про їх існування, а повинен критично оцінюватися судом з урахуванням встановлених обставин справи та у сукупності з іншими доказами (подібні правові висновки викладено у постановках Верховного Суду від 14.02.2018 у справі № 926/2343/16, від 16.07.2019 у справі № 917/1053/18 та від 25.11.2021 у справі № 905/55/21). Адже визнання сертифіката торгово-промислової палати беззаперечним та достатнім доказом про існування форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили) без надання судом оцінки іншим доказам суперечить принципу змагальності сторін судового процесу.

Наприклад, у постанові від 31 серпня 2022 року у справі № 910/15264/21 Верховний Суд додав важливе уточнення: між форс-мажорними обставинами та неможливістю виконання зобов'язання має існувати прямий причинно-наслідковий зв'язок. Тобто сторона не може поводитися на форс-мажор, якщо невиконання зобов'язання сталося з інших причин, наприклад, через власну недбалість чи комерційні ризики, які вона мала передбачити та врахувати. Ще одним суттєвим аспектом практики Верховного Суду є те, що сам факт надання стороною доказів на підтвердження форс-мажору не є достатнім для автоматичного визнання її правоти.

Верховний Суд також звертає увагу на процедурні аспекти, пов'язані з форс-мажором. Зокрема, у постанові від 30 листопада 2021 року у справі № 913/785/17 зазначається, що сторона, яка посилається на форс-мажор, повинна своєчасно повідомити іншу сторону про виникнення таких обставин. Несвоєчасне повідомлення або його відсутність може мати негативні наслідки для сторони, яка порушила зобов'язання, аж до відмови у звільненні від відповідальності.

Схожою є постанова Верховного Суду у справі № 910/6519/24 від 18 лютого 2025 року. Важливим аспектом стало те, що суд звернув увагу на необхідність своєчасного повідомлення іншої сторони про настання форс-мажору, а також на те, чи вжила сторона всіх можливих заходів для мінімізації наслідків таких обставин. Форс-мажор не є автоматичною підставою для звільнення від виконання зобов'язань. Суд підкреслив, що сторона, яка посилається на непереборну силу, повинна довести не лише факт її настання, а й те, що ці обставини об'єктивно унеможливили виконання договору, а не просто ускладнили його. Суд акцентує на важливості чіткого визначення умов договору, які регулюють дії сторін у разі форс-мажору. У цій справі суд звернув увагу на те, що договір містив положення про форс-мажор, однак сторони по-різному тлумачили їх застосування. Це підкреслює необхідність ретельного визначення таких умов у контрактах, включаючи перелік можливих форс-мажорних обставин, порядок їх підтвердження та наслідки для виконання зобов'язань.

Так, віднесення введеного в Україні воєнного стану до форс-мажорних обставин не свідчить про існування таких обставин у конкретних правовідносинах та неможливість виконання відповідним за зустрічним позовом господарських зобов'язань за договором у частині своєчасної оплати за виконані роботи. Це твердження сформульовано Верховним Судом під час розгляду справи в частині оплати виконаних робіт за договором підряду (Постанови КГС ВС від 03.08.2023 у справі № 916/628/22; від 12.06.2024 у справі № 910/6306/21) [13].

В деяких справах суди лише зменшують розмір штрафних санкцій, незважаючи на наданий сертифікат ТПП України про форс-мажорні обставини, який засвідчує тимчасову окупацію територій Луганської області, на якій здійснював свою діяльність відповідач. Оскільки відповідач може здійснювати свою діяльність на всій території України, зокрема не на окупованих рф, і на територіях,

на яких не відбуваються бойові дії. Тому за прострочення оплати за надані послуги, незважаючи на форс-мажорні обставини, Верховний Суд погодився з рішеннями попередніх інстанцій про правомірність зменшення розміру пені на 50% [13].

У справі *Güriş and others v. Syria* [14] було встановлено, що з початком сирійського громадянського конфлікту у 2011 році позивачі втратили контроль, користування та дохід від своїх інвестицій. Вони стверджували, що конфлікт, зокрема дії сирійського уряду, призвів до втрати активів через жорстоке придушення опозиції та передачу контролю над частиною території курдським організаціям (DFNS, PYD, YPG). Сирійська сторона посилалася на форс-мажор, який був прямо прописаний в угоді, однак трибунал визнав, що саме дії сирійського уряду призвели до настання форс-мажорних наслідків у вигляді громадянської війни, а отже, не можуть вважатися форс-мажорними обставинами.

Таким чином, в результаті викладеного, доходимо наступних **висновків**. Застосування у національному законодавстві таких понять як «непереборна сила», «випадок», «форс-мажорні обставини» по суті є тотожними за змістом, які позначають такі особливі обставини, які неможливо було передбачити на момент укладання договору та які унеможливають виконання умов договору однією із сторін. Встановлено, що форс-мажорні обставини не мають преюдиційного (заздалегідь встановленого) характеру, адже їх наявність автоматично не звільняє боржника від виконання свого обов'язку в договірному зобов'язанні, а потребує доведення, що саме неможливість виконання зобов'язання пов'язана саме з цими обставинами, оскільки жодні докази не мають, для суду заздалегідь встановленої сили. Таким чином, важливим є саме встановлення причинно-наслідкового зв'язку між обставиною непереборної сили (форс-мажору), що саме вона, а не інші обставини вплинули на неможливість подальшого виконання боржником обов'язків за договором.

Крім того, отримання сертифікату про підтвердження наявності форс-мажорних обставин не є запорукою та однозначною гарантією звільнення від відповідальності за неможливість виконання зобов'язання, так само як і його відсутність, не позбавляє зацікавлену сторону у судовому порядку доводити факт наявності форс-мажору з яким пов'язується неможливість виконання своїх обов'язків за договором.

Встановлено, що засвідчення ТММ України того, що військова агресія РФ проти України є форс-мажором у договірних відносинах (Лист № 2024-02.0-7.1 від 28.02.2022 р), не є презумпцією, для всіх учасників договірних відносин, а неможливість виконання своїх зобов'язань стороною має бути доведена та встановлена у кожному випадку індивідуально.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Pacta sunt servanda . *Український адвокат*. № 9. URL: <https://pravo.ua/articles/pacta-sunt-servanda-2>.
2. Карнаух Б.П. Вина в римському праві. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/2761/1/Karnauch_308-311.pdf.
3. Тур А.В. Особливості та специфіка обставин, що звільняють від цивільно-правової відповідальності. *Проблеми цивільного права та процесу*. 2017. С. 363–365. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/19-20_05_2017/pdf/127.pdf.
4. Регламент засвідчення Торгово-промисловою палатою України та регіональними торгово-промисловими палатами форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0040571-14#Text>.
5. Закон України «Про торгово-промислові палати в Україні». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671/97-вр#Text>.
6. Принципи міжнародних комерційних договорів УНІДРУА. URL: <https://www.unidroit.org/wp-content/uploads/2021/06/Unidroit-Principles-2010-Ukrainian-bl.pdf>.
7. Постанова Верховного Суду № 904/3886/21 від 25.01.2022 URL: [https://verdictum.ligazakon.net/document/102797678?utm_ =](https://verdictum.ligazakon.net/document/102797678?utm_=).
8. Цивільний кодекс Румунії. URL: <https://faolex.fao.org/docs/pdf/rom211534.pdf>.
9. Цивільний кодекс Іспанії. URL: <https://wipolex-resources-eu-central-1-358922420655.s3.amazonaws.com/edocs/lexdocs/laws/en/es/es122en.pdf>.
10. Цивільний кодекс Хорватії. URL: https://www.vsrh.hr/CustomPages/Static/HRV/Files/Legislation__Civil-Obligations-Act.pdf.
11. Цивільний кодекс Франції. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070721.
12. Цивільний кодекс Іраку. URL: <https://www.oilandgasmiddleeast.com/exploration-production/drilling-production/32878-performing-contracts-during-unrest-in-iraq>.

13. Форс-мажорні обставини в умовах воєнного стану. Судова практика Верховного Суду. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2024/Prezent_fors_major_obstav_14_10_2024.pdf.
14. Güriş and others v. Syria ((1) Mr Idris Yamantürk (2) Mr Tevfik Yamantürk (3) Mr Müsfik Hamdi Yamantürk (4) Güriş İnşaat ve Mühendislik Anonim Şirketi (Güris Construction and Engineering Inc) v. Syrian Arab Republic, ICC Case No. 21845/ZF/AYZ). URL: <https://jusmundi.com/en/document/decision/en-guris-and-others-v-arab-republic-of-syria-final-award-monday-31st-august-2020>.